

Mietteitä arvoista, eettisyydestä ja vallasta toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa

Seppo Taipale

**Kehittämishankeraportti
Helmikuu 2007**

**JYVÄSKYLÄN
AMMATTIKORKEAKOULU**
Ammatillinen opettajakorkeakoulu

Tekijä(t) Taipale, Seppo	Julkaisun laji Kehittämishankeraportti	
	Sivumäärä 23	Julkaisun kieli Suomi
	Luottamuksellisuus ☐ Salainen _____ saakka	
Työn nimi Mietteitä arvoista, eettisyydestä ja vallasta toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa		
Koulutusohjelma Jyväskylän ammattikorkeakoulu, Ammatillinen opettajakorkeakoulu, erityisopettajan koulutus		
Työn ohjaaja(t) Hirvonen, Maija		
Toimeksiantaja(t)		
Tiivistelmä <p>Suomessa viime vuosina voimistuneen koulutuspoliittisen integraatio- ja inklusiiokehityksen vuoksi erityisopettajan työssä eettiset kysymykset ja niiden taustalla olevat arvot sekä valta vaikuttavat ammatillisella toisella asteella erityistä tukea tarvitsevien opiskelijoiden saamaan opetukseen, ohjaukseen ja tukeen. Ammatillisella toisella asteella on aiempaa enemmän opiskelijoita, joiden kyky tehdä omia, itsenäisiä päätöksiä oman opiskelunsa ja ylipäättään oman elämänsä suhteen, on kovin rajallinen tai kykyä päätöksentekoon heillä ei yksinkertaisesti ole. Tilanne on samankaltainen sekä yleisissä ammatillisissa oppilaitoksissa että ammatillisissa erityisoppilaitoksissa.</p> <p>Opettajan työ ammatillisella toisella asteella on muuttunut entistä haasteellisemmaksi, erityistä osaamista vaativaksi opetus- ja ohjaustyöksi. Työssä korostuu moniammatillisuuden vaatimus, joka toteutuu melko hyvin ammatillisissa erityisoppilaitoksissa, yleiset ammatilliset oppilaitokset ovat tässä suhteessa suuren haasteen edessä. Ammatillinen erityisopettajan koulutus pyrkii vastaamaan haasteeseen, mutta on monien nyt koulutuksessa olevien erityistä tukea tarvitsevien opiskelijoiden kannalta myöhässä.</p> <p>Opetus- ja ohjaustilanteet vaativat entistä enemmän aikaa ja hyvin yksilöllistä otetta opiskelijoiden todellisuuteen. Vaihtoehtojen antaminen pohdittavaksi ei tuota tulosta tai vie suhteettoman paljon aikaa ja toisaalta organisaatio ja yhteiskunta odottavat tuloksia ja sijoittamalleen ”rahalle” vastinetta; suoritettuja tutkintoja, hyviä työntekijöitä tai mahdollisimman hyvin itsenäiseen elämään kykeneviä kansalaisia. Kun päätöksiä tehdään, toimitaanko opiskelijan vai organisaation ja yhteiskunnan ehdoilla?</p>		
Avainsanat (asiasanat) arvot, etiikka, valta		
Muut tiedot		

Author(s) Taipale, Seppo	Type of Publication Development project report	
	Pages 23	Language Finnish
	Confidential ☐ Until _____	
Title About values, ethics and power in vocational upper secondary education and training		
Degree Programme Jyväskylä University of Applied Sciences, Vocational Teacher Education College, Vocational Special Needs Teacher Education		
Tutor(s) Hirvonen, Maija		
Assigned by		
Abstract <p>During the past few years the national integration and inclusion policy has rapidly changed the teachers' work in the vocational upper secondary education and training in Finland. Especially the ethics, values and power of teachers have a great influence on students with special needs and also the form of their teaching, guidance and support.</p> <p>Because of the integration and inclusion policy there are more students in the vocational upper secondary education and training whose capability to make independent decisions is very limited. The situation is similar in both mainstream institution and special institutions.</p> <p>Teaching and guidance in the vocational upper secondary education and training has become more challenging and demanding. The teachers must have special skills and knowledge to be able to manage their daily work. There is a need of multi-professionalism and co-operation with other experts like psychologists and social workers. In special institutes this co-operation takes place quite well but in mainstream institutes face a great challenge with students with special needs.</p> <p>The vocational special teacher education is likely an answer to this challenge but for students with special needs in education and training at present it will be too late. The teaching and guidance need more time and effort than never before. The society needs results i.e. vocational exams, good employees and independent citizens. Do we have time for all that with students with special needs? When decisions are made, what for and for whom?</p>		
Keywords values, ethics, power		
Miscellaneous		

Sisältö

1. Johdanto.....	2
2. Kehittämishankkeen taustaa – opettajan/ohjaajan työn eettisyys	3
3. Yhteinen koulu kaikille	4
4. Muutosten aika	5
5. Ammatillisen erityisopetuksen strategian toimenpideohjelma	7
5.1 Ammatillisten erityisopettajien koulutus	8
5.2 Ammatillisten erityisopettajien koulutus – liian myöhään?	9
6. Opettajan/ohjaajan etiikka – kysymyksiä	9
6.1 Opinto-ohjaajien yhdistyksen laatimat eettiset periaatteet	10
6.2 Opettajien ammattietiikka ja eettiset periaatteet OAJ:n mukaan.....	12
7. Opettajan ja ohjaajan eettisyys, arvot ja valta.....	14
7.2 Oikeaa pedagogiikkaa?	14
7.3 Eettisten periaatteiden taustalla arvot – mitä ne ovat?	15
7.3.1 Opettajan eettisten periaatteiden taustalla olevat arvot.....	16
7.4 Opettajan eettinen ammatti.....	19
7.5 Valta – mitä se on?.....	19
8. Johtopäätelmiä	21
Lähteet:	22

1. Johdanto

Työskentelin ammatillisessa erityisoppilaitoksessa opinto-ohjaajana yhteiskunta-tieteiden, liiketalouden ja hallinnon, luonnontieteiden sekä kulttuurin aloilla. Aikaisemmin olen toiminut samassa oppilaitoksessa myös opettajana. Koulutukseltani olen ammatillinen opettaja, kielten opettaja ja opinto-ohjaaja, kaikkiaan työuraa eri kouluasteilla ja koulumuodoissa minulle on kertynyt yhteensä 26 vuotta opettajan ja opinto-ohjaajan sekä projektityöntekijän tehtävissä. Opinto-ohjaajan työni ohella työskentelin oppilaitoksemme erityisopetuksen kehittämis- ja palvelukeskuksessa erilaisissa koulutustehtävissä, oppilaitoksen projekteissa sekä useissa työryhmissä. Nyt työskentelen yleisessä toisen asteen ammatillisessa oppilaitoksessa opinto-ohjaajana.

Ammatillinen erityisoppilaitos, jossa työskentelin, on monialainen toisen asteen ammatillinen erityisoppilaitos. Oppilaitoksessa on sekä perustutkintokoulutusta useilla eri koulutusaloilla, ammatilliseen koulutukseen, työhön ja itsenäiseen elämään valmentavaa ja kuntouttavaa opetusta ja ohjausta että ammatillista lisäkoulutusta. Opiskelijoita on yli 500, joista noin 200 opiskeli minun toimialueellani ja jotka olivat ohjattaviani, opiskelijat ovat nuoria ja aikuisia. Nykyisessä toimipaikassani minulla on hiukan alle 400 nuorisoasteen opiskelijaa ohjattavana – heistä erityisopiskelijan statuksella on 9 opiskelijaa.

Ammatilliseen erityisoppilaitokseen valitaan opiskelijoiksi pääasiassa vain vaikeimmin vammaisia ja suurimman erityisen tuen tarpeessa olevia. Tilastokeskuksen luokitukseen perustuvan tilaston mukaan oppilaitoksen opiskelijoiden erityisopetuksen ensisijainen tarve kouluvuonna 2005 – 2006 liittyy psyykkisiin pitkäaikaissairauksiin 26 prosentilla, fyysisiin pitkäaikaissairauksiin 19 prosentilla, motoristen toimintojen vaikeuteen 21 prosentilla opiskelijoista, noin 34 prosentilla ensisijaisena syynä ovat mm erilaiset aistivammat, hahmottamisen, tarkkaavaisuuden ja keskittymisen vaikeudet, kielelliset vaikeudet, vuorovaikutuksen ja käyttäytymisen häiriöt, lievä tai vaikea kehityksen viivästyminen sekä autismiin ja aspergerin oireyhtymään liittyvät oppimisvaikeudet. Hyvin useilla opiskelijoilla syyt

opiskella ammatillisessa erityisoppilaitoksessa ovat monista eri syistä johtuvia. Nykyisessä oppilaitoksessani opiskelijoiden erityisen tuen tarpeet ovat huomattavasti lievempiä ja oppilaitokseen hakeudutaan yhteisvalinnan tai joustavan valinnan kautta.

2. Kehittämishankkeen taustaa – opettajan/ohjaajan työn eettisyys

Työtehtävissä törmään yhä useammin eettisiin ongelmiin suhteessa siihen, miten erityisen tuen tarpeessa olevien opiskelijoiden kanssa olisi toimittava. Ongelma on kärjistynyt Suomessa viime vuosina voimistuneen koulutuspoliittisen integraatio- ja inklusiosuuntauksen vuoksi paitsi yleisissä ammatillisissa oppilaitoksissa myös ammatillisissa erityisoppilaitoksissa. Tämän koulutuspolitiikan mukaisesti erityisen tuen tarpeessa olevat opiskelijat pyritään ohjaamaan ja integroimaan lähimpänä olevaan yleiseen (ammatilliseen) oppilaitokseen. Tämä kehitys johtaa toisaalla siihen, että vain kaikkein haastavimmat opiskelijat – vaikeimmin vammaiset ja suurimman erityisen tuen tarpeessa olevat - sijoittuvat (ammatillisiin) erityisoppilaitoksiin.

Oma työni on muuttunut entistä haasteellisemmaksi, erityistä osaamista vaativaksi ohjaustyöksi. Ohjaustyössä korostuu moniammatillisuuden vaatimus, joka toteutui erittäin hyvin ammatillisessa erityisoppilaitoksessa. Opettajakunnassa, opiskelijahuollossa ja muissa tukipalveluissa työskentelee moniammatillinen, taitava joukko eri alojen asiantuntijoita ja osaajia. Heidän kanssaan työskentely rikasti omaa ammatillista osaamistani ja auttoi jaksamaan haasteellisessa tehtävässäni. Se auttaa minua myös nykyisessä ohjaustyössäni yleisessä ammatillisessa oppilaitoksessa, jossa erityistä tukea tarvitsevien osuus kaikista opiskelijoista kaikki koulutusalat mukaan lukien on noin 10 prosenttia.

Eettiset kysymykset ovat parin viimeksi kuluneen vuoden aikana nousseet voimakkaasti esille omassa työssäni. Olen aiempiin vuosiin verraten kohdannut yhä

useammin opiskelijoita – nuoria ja aikuisia - joiden kyky tehdä omia, itsenäisiä päätöksiä oman opiskelunsa ja ylipäättään oman elämänsä suhteen, on kovin rajallinen tai kykyä päätöksentekoon heillä ei yksinkertaisesti ole.

Ohjaustilanteet (ja myös opetustilanteet) vaativat entistä enemmän aikaa ja hyvin yksilöllistä otetta opiskelijoiden todellisuuteen. Vaihtoehtojen antaminen pohdittavaksi ei tuota tulosta tai vie suhteettoman paljon aikaa ja toisaalta organisaatio ja yhteiskunta odottavat tuloksia ja sijoittamalleen ”rahalle” vastinetta; suoritettuja tutkintoja, hyviä työntekijöitä tai mahdollisimman hyvin itsenäiseen elämään kykeneviä kansalaisia.

Eettisyyteni vaatii minua yrittämään parhaani ja mahdollisuuksieni mukaan pyrkiä auttamaan opiskelijan sijoittumista yhteiskuntaan mahdollisimman täysivaltaisena kansalaisena. Mutta tapahtuuko näin opiskelijan vai organisaation ja yhteiskunnan ehdoilla? Jos en toimi opiskelijan ehdoilla, käytän minulle kuulumatonta valtaa, teen päätöksiä opiskelijan puolesta ja tällöin ei voi enää puhua työn eettisyydestä tai arvoista, jotka vaikuttavat taustalla.

Pekka Hallberg (2005, 45) toteaa, että ”eettisissä ohjeissa on yhteinen tarkoitusperä. Ulkoapäin asetetut lait ja säännöt siitä, mikä on oikein ja mikä väärin, eivät riitä. Tarvitaan sisäistetty näkemys, vakaumus siitä, minkälainen toiminta on ihmisarvon mukaista ja miten pitäisi menetellä, että hyvä tulisi”.

3. Yhteinen koulu kaikille

Suomessa on vähitellen siirrytty kohti kaikille yhteistä koulua. Kehitystä voidaan kuvata kolmen eri vaiheen kautta:

- 1) ”yleinen oppivelvollisuus on vähitellen ulotettu koskemaan kaikkia lapsia eli koko väestö on oppivelvollisuuden piirissä.

2) Integraation avulla on vähennetty erityisluokkaopetuksen tarvetta.” (Opetushallitus. <http://www.edu.fi/>, erityisopetus, erityinen tuki perusopetuksessa, yhteinen koulu kaikille)

Integraatiolla tavoitellaan sitä, että opiskelussa ja oppimisessa erityistä tukea tarvitsevien oppilaiden ”opetus pyritään järjestämään yleisopetuksen luokassa ja pyritään välttämään hänen siirtämistään erilliseen erityisluokkaopetukseen. Tavoitteena on lisäksi ollut, että erityisopetukseen jo siirretty/otettu oppilas voisi käydä koulua mahdollisimman paljon yleisopetuksen yhteydessä.” (Opetushallitus. <http://www.edu.fi/>, erityisopetus, erityinen tuki perusopetuksessa, yhteinen koulu kaikille)

3) Uusin vaihe tässä kehityksessä on inklusio. Inklusio ”merkitsee yleisopetus- ja erityisopetusluokkien sulauttamista toisiinsa yhdeksi ainoaksi yhtenäiseksi kouluksi. Inklusio tarkoittaa sitä, että kaikki oppilaat käyvät koulua yhdessä, yhteinen opetus on järjestetty opiskelijoiden yksilöllisten edellytysten mukaisesti ja jokainen - niin oppilas kuin henkilökunnan jäsenkin – tuntee olevansa hyväksyty ja arvostettu kouluyhteisössä. Inklusio ei ole tietty saavutettu tila, vaan se on jatkuvaa oppimisen ja osallistumisen esteiden purkamista koulussa ja koko yhteiskunnassa.” (Opetushallitus. <http://www.edu.fi/>, erityisopetus, erityinen tuki perusopetuksessa, yhteinen koulu kaikille)

4. Muutosten aika

Vuosi 2004 merkitsi valtakunnallisessa koulutuspolitiikassa suurta muutosta. Integraatio- ja inklusiokehitys nopeutui, kun ammatillisen erityisopetuksen strate-

gian toimenpideohjelma julkaistiin ja samalla tämä merkitsi uusia haasteita paitsi yleisille ammatillisille oppilaitoksille myös ammatillisille erityisoppilaitoksille ja molempien oppilaitosmuotojen henkilöstöille. Se merkitsi kaikkien toimijoiden, niin opettajien, ohjaajien kuin opiskelijahuolto- ja tukihenkilöstön, työtehtävien sisällössä ja luonteessa, vaativuudessa ja haasteellisuudessa suurta muutosta.

Yleisille ammatillisille oppilaitoksille muutos merkitsi enenevää määrää erityistä tukea tarvitsevia opiskelijoita, joiden koulutukseen ei ollut lainkaan tai vain heikosti valmistauduttu. Yleisistä ammatillisista oppilaitoksista puuttuu paitsi taloudellisia edellytyksiä järjestää erityistä tukea tarvitsevien opiskelijoiden opetus, sieltä puuttuu myös tarvittavaa henkilökuntaa kuten psykologeja, kuraattoreja, terveydenhoitajia. Opettajilta puuttuu tietoa tukea tarvitsevien opiskelijoiden tarpeista, eriyttämisestä, erilaisista opetusmenetelmistä, pienryhmistä, eräällä tavalla erityistä tukea tarvitsevien kohtaamisen perinteet.

Ammatillisille erityisoppilaitoksille tämä kehitys puolestaan merkitsi entistä haastavampaa opiskelija-ainesta. Aiemmin ammatillisiin erityisoppilaitoksiin voitiin hyväksyä opiskelijoiksi myös sellaisia opiskelijoita, joilla ei ollut mitään erityistä syytä tai tarvetta opiskella erityisoppilaitoksessa. Jos vapaita opiskelijapaikkoja oli, ne voitiin täyttää diagnosoimattomilla opiskelijoilla. Nyt vain muutamassa ammatillisessa erityisoppilaitoksessa tietyille koulutusaloille opiskelijoiksi voidaan valita sellaisia henkilöitä, joilla ei ole mitään erityisen tuen tarvetta.

Yllä kuvatulla opiskelijavalintamenettelyllä oli sekä hyvät että huonot puolensa. Hyvänä puolena voidaan esimerkiksi pitää sitä, että tällöin toteutettiin eräänlaista käänteistä integraatiota ja myös inklusiota, parhaimmillaan jopa 6 prosenttia koko opiskelijamäärästä oli tällaisia integroituja, ei erityistä tukea tarvitsevia opiskelijoita ammatillisessa erityisoppilaitoksessa. Hyvää oli myös kytkös normaaliuuteen, jonka nämä integroidut ”tavalliset” opiskelijat välittivät opiskelijatovereilleen. Eräänä huonona puolena oli puolestaan ehkä se harhaanjohtava, myös erityisen tuen tarpeessa oleviin opiskelijoihin kohdistunut, yleistettävä tunne opiskelijoiden

suhteellisen vähäisestä erityisen tuen tarpeesta, jonka nämä tavalliset opiskelijat huomaamatta siirsivät koulussa työskenteleviin.

Opiskelijavalinta ei muutoinkaan välttämättä kaikin osin kohdistunut suurimman erityisen tuen tarpeessa oleviin vammaisiin, vajaakuntoisiin ja erityisopetuksen tarpeessa oleviin. Koulutukseen valikoitui opiskelijoita, joiden todennäköinen mahdollisuus suoriutua tutkintotavoitteisen koulutuksen opetussuunnitelman vaatimuksista ilman erityisiä pedagogisia toimenpiteitä oli hyvin todennäköistä.

5. Ammatillisen erityisopetuksen strategian toimenpideohjelma

Vuosi 2004 muutti tilanteen ilman siirtymä- ja välivaiheita haasteellisemmaksi sekä yleisissä ammatillisissa oppilaitoksissa että ammatillisissa erityisoppilaitoksissa. Ehdotus erityisopetuksen strategiaksi toisen asteen ammatilliseen koulutukseen valmistui Opetusministeriön toimesta vuonna 2002 ja strategian toimenpideohjelma puolestaan valmistui vuonna 2004. (Erityisopetuksen suunnitelma ammatillisessa perustutkintokoulutuksessa, AMES-projektin loppuraportti. Moniste 2/2005, 6. Opetushallitus. <http://www.edu.fi/julkaisut/amesmoniste2.pdf>)

Ammatillisen erityisopetuksen toimenpideohjelmassa (2004:1, 4) todetaan, että ”ammatillinen erityisopetus sekä valmentava ja kuntouttava opetus ja ohjaus järjestetään ensisijaisesti ammatillisissa oppilaitoksissa. Tavoitteena on, että tukitoimin ja tarvittaessa opetusta mukauttamalla opiskelija voi osallistua ammatilliseen koulutukseen eri koulutusaloilla.”

Ammatillisten erityisoppilaitosten roolista toimenpideohjelmassa (2004:1, 4) todetaan edelleen, että ”opetuksessa otetaan huomioon kunkin alan erityisvaatimukset. Ammatillisten erityisoppilaitosten toiminnan painopisteenä on vastuu vaikeimmin vammaisten koulutuksen järjestämisestä. Niiden tehtävänä on myös huolehtia ammatillisen erityisopetuksen kehittämis-, ohjaus- ja tukitehtävistä.

Ammatillisia erityisoppilaitoksia kehitetään edelleen erityisopetuksen osaamiskeskuksina, jotka tukevat muiden ammatillisten oppilaitosten erityisopetusta tarjoamalla niiden tarvitsemia asiantuntijapalveluita. Erityisoppilaitokset kehittävät erityisopetusta yhdessä ammatillisten oppilaitosten, tutkimuslaitosten ja korkeakoulujen kanssa.”

5.1 Ammatillisten erityisopettajien koulutus

Ammatillisten erityisoppilaitosten tehtävä siis keskittyy vaikeimmin vammaisten koulutuksen järjestämiseen ja kehittämis- ja palvelukeskustoimintaan. Yleiset ammatilliset oppilaitokset puolestaan vastaanottavat entisestään kasvavan joukon erityistä tukea tarvitsevia opiskelijoita. Voidaan kysyä, ovatko ammatilliset oppilaitokset, myös ammatilliset erityisoppilaitokset, valmiita tähän muutokseen ja ovatko eri koulutusten opinto-ohjelmat ja eri koulutuksissa mukana olevan henkilöstön valmiudet toimia nopeasti muuttuvissa koulutusympäristöissä ajan tasalla? Kysymys koskee erityisesti tutkintotavoitteisessa koulutuksessa työskentelevien henkilöiden osaamisen ajantasaisuutta, joita koulutuksia myös ammatillisissa erityisoppilaitoksissa on tarjolla.

Ammatillisessa opettajankoulutuksessa tähän haasteeseen on pyritty ja pyritään vastaamaan lisäämällä voimakkaasti ammatillista erityisopettajan koulutusta. Tavoitteena on kehittää opettajan henkilökohtaisia valmiuksia toimia erityisopetuksen asiantuntijana toimintaympäristössään. Koulutus sisältää entistä monipuolisemman tulkinnan ammatillisen erityisopettajan laaja-alaisesta asiantuntijuudesta. Yksilöllisen oppimisen ohjaamisen lisäksi koulutus antaa valmiuksia ammatillisen erityisopetuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen sekä ammatillisen erityisopetuksen kehittämiseen omassa toimintaympäristössä.

Koulutus antaa pätevyyden toimia erityisopetuksen tehtävissä ammatillisessa koulutuksessa. Koulutuksella pyritään myös luomaan yleisiin ammatillisiin oppilai-

toksiin erityisopetuksen koordinaattorijärjestelmä, joka tavoitteena on vastata lisääntyvän erityistä tukea tarvitsevan opiskelija-aineksen mukanaan tuomiin haasteisiin.

5.2 Ammatillisten erityisopettajien koulutus – liian myöhään?

Integraatio- ja inklusiopolitiikan vaikutukset ammatillisissa oppilaitoksissa ovat todellisia ja todennettavia. Opettajat ovat usein neuvottomia tilanteessa, joihin heidän osaamisensa, ymmärryksensä ja aikansa ei tunnu riittävän. Eri oppilaitoksissa, eri tutkintotavoitteisilla koulutusaloilla ja eri puolilla Suomea tilanne tosin vaihtelee.

Voidaan syystä kysyä, aloitettiinko (ammatillisen) koulutuksen kentällä jotain sellaista, jolla koko järjestelmä pakotetaan toimimaan toisin kuin ennen? Koulutusjärjestelmä, koulutusorganisaatiot ja toimijat ovat kuitenkin suurelta osin valmistautumattomia tähän muutokseen. Miten opiskelijat reagoivat? Taataanko nykyisillä resursseilla ja nykyisellä henkilöstön osaamisella ja koulutuksella tasarvoiset kouluttautumismahdollisuudet kaikille? Uhrataanko tieteen tahtoen muutama yksilö hyvän asian edistämiseen?

6. Opettajan/ohjaajan etiikka – kysymyksiä

Opinto-ohjaajan etiikan mukaan valmiita, oikeita vastauksia ei ole, on vain oikeita kysymyksiä. Kysymyksillä pyritään johdattelemaan opiskelija ajattelemaan itse ja tekemään omat ratkaisunsa omien opintojensa, mahdollisten jatko-opintojensa, työhön sijoittumisensa ja yleisesti itsenäiseen elämään liittyvien asioiden suhteen – ohjaajan työssä pyritään kannattelemaan unelmia.

Eettinen ongelma on siinä, kuinka paljon opinto-ohjaaja voi päättää opiskelijan puolesta, jos opiskelija ei itse pysty. Vai eikö vain osaa esittää oikeita kysymyksiä, ammattitaito ei riitä? Ovatko päätökset oikeita opiskelijan kannalta? Kenellä on oikeus päättää toisen puolesta? Mitkä ovat arvovalinnat? Kysymys on myös vallan käytöstä.

6.1 Opinto-ohjaajien yhdistyksen laatimat eettiset periaatteet

Suomen opinto-ohjaajien yhdistys (Sopo ry) on kokouksessaan Porissa helmikuussa vuonna 2002 määritellyt opinto-ohjaajan työn eettiset periaatteet seuraavasti (Suomen opinto-ohjaajien yhdistyksen, Sopo ry:n eettiset ohjeet.

<http://www.sopo.fi/mikasopo/ohjeet.php>):

”Ohjauksen tavoitteena on tukea oppilasta ja opiskelijaa koulutukseen, opiskeluun sekä elämään ja tulevaisuuteen liittyvissä kysymyksissä.

Ohjauksen peruseriaatteena on ohjattavan ihmisarvon kunnioittaminen, hyvinvoinnin ja tasa-arvon edistäminen.

Opinto-ohjaajan keskeinen työväline on hänen oma persoonansa. Omien, ammattikuntansa ja yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyjen arvojen tiedostaminen ja niiden mukaan toimiminen on ohjaustyön perusta.”

Eettisiin periaatteisiin Sopo ry on sisällyttänyt itsemääräämisoikeuden, jonka keskeinen sanoma on, että

”ohjaaja kunnioittaa ohjattavan itsemääräämisoikeutta. Ohjaaja tuo esille monipuolisesti vaihtoehtoja ohjattavan oman valinnan tueksi.”

Toinen periaate on luottamuksellisuus, mikä tarkoittaa, että

”ohjaus on luottamuksellista. Mikäli ohjattavan edun kannalta on välttämätöntä, tietoja voidaan antaa viranomaisille, joilla on oikeus niitä saada. Asiasta on ensin pyrittävä keskustelemaan ohjattavan kanssa. Luottamuksellisuus tulee säilyttää myös uusissa ohjausympäristöissä.”

Kolmantena periaatteena on totuudellisuus, jonka mukaan

”ohjaaja toimii rehellisesti. Ohjaustiedon tulee olla ajankohtaista, monipuolista ja tiedon kriittiseen arviointiin ohjaavaa.”

Neljäs periaate on riippumattomuus, jonka mukaan

”ohjaaja tiedostaa omien, työyhteisönsä ja muun yhteiskunnan odotuksien ja arvojen vaikutukset työhönsä. Ohjausmateriaalin tekijä on tuotava esiin.”

Viidentenä periaatteena on ammattitaidon kehittäminen. Ajatuksena on että

”ohjaaja arvioi ja kehittää työtään. Hän huolehtii ammattitaitonsa ylläpitämisestä ja täydennyskoulutuksestaan” ja että ”ohjaaja toimii yhteistyössä muiden ohjaajien kanssa. Ohjaajana toimiminen edellyttää yhteistyötä myös oman työyhteisön ja muun yhteiskunnan kanssa.” Lopuksi eettisten periaatteiden ohjeissa mainitaan oma hyvinvointi: ”omasta hyvinvoinnista huolehtiminen on perusedellytys hyvän ammattitaidon ylläpitämiselle.”

6.2 Opettajien ammattietiikka ja eettiset periaatteet OAJ:n mukaan

Opettajien ammattijärjestö OAJ on puolestaan julkaissut opettajan ammattietiikan ja eettiset periaatteet sisältävät ohjeensa Opettajalehdessä ja järjestönsä verkkosivuilla (Opetusalan ammattijärjestö. <http://www.oaj.fi/>, ammattietiikka, opettajan työn eettiset periaatteet):

Opettajien ammattijärjestön mukaan ”monet ammattikunnat ovat kautta aikojen sitoutuneet eettisiin ohjeistoihin, jotka ilmaisevat ammatin edellyttämää asennetta, vastuuta ja suhtautumistapaa työhön. Tällaisissa eettisissä ohjeissa tuodaan esiin yhteiset ammatilliset arvot ja periaatteet.”

Ensimmäisenä kohtana OAJ nostaa esille oman ammattitaidon ylläpitämisen.

”Ammatillisen toiminnan vastuullisuus perustuu toisaalta ammattitaitoon sekä toisaalta työn arvo ja normipohjaan. Kumpaakaan ei voi korvata toisella. Huonoa ammattitaitoa ei voi kompensoida hyvillä eettisillä periaatteilla eikä päinvastoin. Tämän vuoksi ammattietiikassa on keskeistä myös oman ammattitaidon ylläpitäminen.”

Toisena kohtana järjestö tuo esille ihmisoikeudet ja perustelee tätä

”opettajan etiikkaa tarkasteltaessa on nähtävä ero juridiikan ja etiikan välillä. Opettajan perustehtävä ja vastuu määritellään opetustyötä koskevassa lainsäädännössä ja normistossa. Opetussuunnitelma määrää opetuksen sisällöstä. Vaikka ammattikäytäntöjä ohjataan laeilla, asetuksilla ja normeilla, ammattietiikka ei perustu pakkoon tai ulkopuoliseen kontrolliin. Tässä esille tuotujen opettajan eettisten periaatteiden yhtenä lähtökohtana on YK:n ihmisoikeuksien julistus.”

Kolmantena asiana painotetaan opettajan roolia oppijan terveen itsetunnon muodostajana.

”Opettajan ammatin erityislaatuun kuuluu, että työn tulokset näkyvät usein vasta tulevaisuudessa. Hyvät oppimiskokemukset edistävät elinikäistä oppimista. Opettajalla on aina merkittävä rooli myönteisten oppimiskokemusten syntymisessä ja oppijan terveen itsetunnon vahvistamisessa. Opettajan työ on kasvatuksen, opetuksen ja oppimisen mahdollisuuksien hyödyntämistä yksilön parhaaksi. Toisaalta opettajan tulisi täyttää yhteiskunnan odotukset siitä, mihin suuntaan oppijoi- ta halutaan ohjata. Yhteiskunnassa tapahtuva muutos on kuitenkin johtanut siihen, että monet opettajat joutuvat työssään huolehtimaan asioista, joista he eivät yksin voi olla vastuussa.”

Neljänneksi painotetaan sisäistynyttä eettisyyttä ja vastuuta vallan käyttäjänä.

”Opettajan roolin muutos on tuonut opettajan lähemmäksi oppijaa. Kuitenkin esimerkiksi oppijan arviointiin liittyy aina kysymys opettajan vallasta ja vastuusta. Sisäistynyt eettisyys estää opettajaa käyttämästä asemaansa väärin.”

Opettajajärjestön mukaan ”hyvä ammattietiikka ei ole opettajan työssä taakka vaan yksi tärkeimmistä resursseista. Se ohjaa opettajan kaikkia vuorovaikutus- suhteita sekä suhdetta työhön ja vastuuseen. Opettajan työhön sisältyy oman toiminnan motiivien ja päämäärien eettistä pohdintaa ja arviointia. Opettajan eettisten periaatteiden tarkoituksena on tuoda näkyväksi ja tiedostetuksi opettajan työhön aina kuulunut eettisyys.”

7. Opettajan ja ohjaajan eettisyys, arvot ja valta

Mieleeni on myös pakosta noussut kysymys vallasta, vallan käytöstä, vastuusta ja edellä mainittuihin liittyvästä omien arvostuksien ja arvojen pohjasta. Mitkä arvot määräävät toimintaa, onko olemassa valtaa ja miten valtaa käytetään ja miten edellä mainittu vaikuttaa henkilöiden sijoittumiseen yhteiskuntaan täysivaltaisina yhteiskunnan jäseninä? Kuka käyttää valtaa erityisen tuen tarpeessa olevien ohjauksessa, koulutuksessa eri organisaatioissa, erityisissä ja yleisissä, ja sitä kautta sijoittumisprosesseissa? Jos joku käyttää valtaa, miksi sitä käytetään, mitkä ovat motiivit? Mihin integraatio ja inklusio voi johtaa?

Asian pohdintaan antoi voimakkaan sysäyksen erityisopettajakoulutuksen ensimmäisellä lähijaksolla ollut kriittisen pedagogiikan luento. Tutustuin brasilialaisen pedagogin Paolo Freiren ajatusmaailmaan hänen pääteoksensa ”Sorrettujen pedagogiikka” (Pedagogy of the Oppressed) kautta. Voivatko sorretut toimia vapauttajina? Analogia, joka on aiheeltaan hyvin lähellä jokapäiväistä työni arkittellisuutta.

7.2 Oikeaa pedagogiikkaa?

Avaan hieman Freiren pedagogisen ajattelun perustaa ja sitä, mihin Freire teoksessaan etsii vastauksia.

Freiren pedagogiikka liittyy olennaisesti brasilialaisen aikuisväestön lukutaidottomuuteen ja lukemisen opettamiseen oloissa, joissa yhteiskunnallinen eriarvoisuus on suuri vaikuttava tekijä. Freire suhtautui kriittisesti perinteistä kouluopetusta kohtaan.

Freiren pedagogisena mallina on dialoginen pedagogiikka. Dialogin avulla Freire pyrkii ratkaisemaan ristiriidan, joka vallitsee kasvattajan ja kasvatettavan, ohjaajan ja opiskelijan välillä. Freire näkemyksen mukaan vastavuoroinen, tasavertainen dialogi on kaikessa kasvatuksessa välttämätöntä. Kyetäkseen tasavertaiseen dialogiin kasvattajalla ja kasvatettavalla on oltava yhteinen näkemys oppimisen tavoitteista ja molempien on pyrittävä yhteiseen päämäärään – oppiminen dialogin kautta on molempien tavoite ja molemmat oppivat tässä dialogissa. Jos yhteisiin tavoitteisiin sitoutuminen ei ole aitoa, dialogi ei toteudu ja oppimista ei tapahdu. Edellytyksenä tasa-arvoiseen dialogiin Freiren mielestä on lukutaito.

Ovatko opettajat ja ohjaajat aidossa dialogissa opiskelijoidensa kanssa, onko olemassa yhteinen oppimisen päämäärä? Ovatko kaikki tasa-arvoisia oppijoita, vai ovatko opiskelijat alisteisessa suhteessa opetushenkilöstöön heillä olevan auktoriteettiin perustuvan vallan vuoksi? Entä miten on silloin, kun kysymys on erityistä tukea tarvitsevista, kognitiivisilta kyvyiltään heikoista opiskelijoista? Pääsevätkö kaikki toimijat opetus- ja oppimistilanteissa Freiren filosofian mukaiseen dialogiin yhteisin tavoittein vai joutuvatko opettajat ja ohjaajat käyttämään asemansa heille suomaa valtaa? Kenellä ja millainen on tällöin vastuu?

7.3 Eettisten periaatteiden taustalla arvot – mitä ne ovat?

”Arvo-oppi ja sen osa-alue etiikka ovat keskeisiä filosofian tutkimuskohteita. Niinpä arvoista on esitetty tyypillisiä perifiilosofisia kysymyksiä. On ihmetelty miten ne ovat olemassa ja mikä niiden asema (status) on todellisuudessa.” (Turunen 1997, 319).

Turunen (1997, 319) toteaa, että ”käsitys arvoista ja niiden asemasta maailmassa ja ihmisen kokemuksessa riippuu maailmankatsomuksesta ja ihmiskäsityksestä”.

”Arvot perustuvat tärkeimpiin ihmisyhteisöä koossapitäviin tekijöihin ja edustavat siksi pysyvyyttä. Ne voivat muuttua, mutta lähinnä sukupolvien tasolla.” (Puuhiniemi 1993, 6) ”Arvot ovat valintojamme ohjaavia päämääriä ja ne aktualisoituvat vasta valintatilanteissa” (Puuhiniemi 1993, 13).

Opettaja ja ohjaaja ovat päivittäin valintojen edessä ja mitkä arvot opettajalla ja ohjaajalla on, ei ole merkityksetöntä. Varsinkin heikoimmat kognitiiviset edellytykset omaava erityisopiskelija on ohjaajiensa arvovalintojen armoilla. Valintoihin voivat vaikuttaa monet ulkoiset muuttajat, joista eräs varsin merkittävä on organisaation yhteinen arvomaailma ja organisaation edut. Ei ole aivan poissuljettu mahdollisuus, että heikoimpien kustannuksella pyritään joko organisaation etuun, kollegiaaliseen edun tavoitteluun tai vain itsekkääseen omaan etuun.

Turunen (1997, 293) puolestaan toteaa, että työyhteisöissä työt ”rutinoidaan” ja ”olemme aina jonkinlaisten tapojen, tottumusten, käytänteiden, rutiinien ja tavallaan myös taitojen vallassa” ja että ”erimielisyyttä voi syntyä siitä, mitä ihanteita pitäisi noudattaa.”

7.3.1 Opettajan eettisten periaatteiden taustalla olevat arvot

Opettajien etujärjestön määrittelemien ammattietiikan ja eettisten periaatteiden taustalla olevat arvot on esitetty opettajien ammattijärjestön verkkosivulla (Opetusalan ammattijärjestö. <http://www.oaj.fi/>, ammattietiikka, opettajan työn eettiset periaatteet):

”Ihmisarvo: Eettisten periaatteiden lähtökohtana on humanistinen ihmiskäsitys ja ihmisen kunnioittaminen. Ihmisarvoa tulee kunnioittaa riippumatta esimerkiksi ihmisen sukupuolesta, iästä, uskonnosta, alkuperästä, mielipiteestä tai kyvyistä.

Totuudellisuus: Totuudellisuus on keskeinen arvo opettajan perustehtävissä, jossa hän ohjaa oppijaa kohtaamaan todellisuutta. Asioiden tutkiva lähestymistapa edellyttää avointa keskustelua ja totuuden etsimistä. Rehellisyys itselle ja rehellisyys kaikessa vuorovaikutuksessa on osa opettajan työn perustaa.

Oikeudenmukaisuus: Yksittäisen oppijan ja ryhmän kohtaamisessa sekä muun työyhteisön toiminnassa oikeudenmukaisuuden toteutuminen on tärkeää. Oikeudenmukaisuuteen kuuluu erityisesti tasa-arvo, syrjinnän ja suosimisen välttäminen, kuulluksi tuleminen ja oikeus selvittää ristiriidat. Kysymys oikeudenmukaisuudesta sisältyy aina opettajan antamaan arviointiin.

Vapaus: Opettajalla on oikeus omaan arvomaailmaansa. Opetustyössä opettajan vapaus on kuitenkin sidoksissa perustehtävään ja sitä määrittelevään normistoon, esim. lainsäädäntöön ja opetussuunnitelmiin. Tehtävässään opettaja joutuu asettamaan rajoja. Kuitenkin kaiken kanssakäymisen lähtökohtana on ihmisarvoon liittyvän vapauden kunnioittaminen.

Opettaja ja oppilas: Opettaja hyväksyy ja pyrkii ottamaan huomioon oppijan ainutkertaisena ihmisenä. Opettaja kunnioittaa oppijan oikeuksia ja suhtautuu häneen inhimillisesti ja oikeudenmukaisesti. Opettaja pyrkii oppijan lähtökohtien, ajattelun ja mielipiteiden ymmärtämiseen sekä käsittelee tahdikkaasti oppijan persoonaan ja yksityisyyteen liittyviä asioita. Opettaja ottaa erityisesti huomioon huolenpitoa ja suojelua tarvitsevat oppijat, eikä hyväksy missään muodossa esiintyvää toisen ihmisen hyväksikäyttöä. Opettajan vastuu oppijasta on sitä suurempi mitä nuoremman oppijan kanssa hän työskentelee.

Opettaja toimii yhteistyössä lapsesta vastuussa olevien aikuisten kanssa.

Opettaja itse: Opettajan työssä keskeistä on hänen oma persoonansa, jonka kehittäminen ja hoitaminen on hänen oikeutensa ja velvollisuutensa. Hoitaessaan tehtäväänsä opettajan on voitava luottaa oikeudenmukaisuuden toteutumiseen omalla kohdallaan. Myös opettajalla on oikeus yksityisyyteen ja huolenpitoon itsestään.

Opettaja ja kollegat: Opettaja arvostaa tehtäväänsä ja kunnioittaa työtovereitaan ammattikunnan jäseninä. Opettaja pyrkii voimavarojen rakentavaan yhdistämiseen ja löytämään tasapainon oman autonomiansa ja työyhteisönsä välillä. Työtovereiden yksilöllisyyden hyväksyminen, ymmärtämys sekä keskinäinen apu ja tuki ovat periaatteita, joihin nojautuen opettajat toimivat työyhteisössä.

Opettajan suhde työhönsä: Työssään opettaja sitoutuu sitä määrittlevään normistoon ja ammattikuntansa etiikkaan. Opettaja hoitaa tehtävänsä vastuullisesti. Opettaja kehittää työtään ja arvioi omaa toimintaansa. Opettaja hyväksyy erehtyvyytensä ja on valmis tarkistamaan näkemyksiään.

Opettajan suhde yhteiskuntaan: Opetustyö on yhteiskunnan tärkeimpiä tehtäviä. Opettajan mahdollisuudet toimia työssään ja huolehtia ammatillisesta kehitymisestään riippuvat paljon opetustyöhön ja koulutukseen osoitetuista voimavaroista. Opettaja huolehtii ammatillisesta kehitymisestään ja toimii yhteistyössä kodin, ympäröivän yhteisön ja yhteiskunnan kanssa.”

7.4 Opettajan eettinen ammatti

Niemen (1998, 62–73) ja Räsänen (2000a, 168–178) mukaan opettajan ammatti voidaan käsittää eettiseksi esimerkiksi siksi, että opetus ja kasvatustilanteet ovat arvoihin sidoksissa olevaa toimintaa, jossa perusajatuksena on arvokkaiden asioiden säilyttäminen tai asioiden paremmaksi muuttaminen. Tehtävän hoitamisen liittyvä peruskysymys onkin, mikä on opettajan suhde näihin arvoihin.

Niemen ja Räsänen mukaan eettisesti herkäksi opetus- ja kasvatustilanteen tekee se, että toisena osapuolena on vaikutuksille altis nuori, joka ei aikuisten tavoin pysty huolehtimaan oikeuksistaan ja arvioimaan tiedon oikeellisuutta ja monipuolisuutta. Opettajan on myös tiedostaa se tosiasia, että nuoret eivät monista syistä johtuen ole tasavertaisia koulumaailmassa.

Niemen ja Räsänen mielestä opettaja on vastuussa paitsi työstään ja oppilaistaan oppilaille itselleen, heidän vanhemmilleen, muille opettajille ja yhteiskunnan eri tahoille. Opettajat joutuvatkin usein ristiriitaisiin tilanteisiin ja etsimään työlleen kestäväää arvopohjaa ja eettisyyttä. Ei ole yhdentekevää millaisia arvoja opettaja työssään edustaa.

7.5 Valta – mitä se on?

Opettajajärjestö OAJ painottaa verkkosivuillaan (<http://www.oaj.fi>) olevassa opettajan eettisyyden määrittelyssään ”sisäistynyttä eettisyyttä ja vastuuta vallan käyttäjänä.” Vaikka opettajan roolin muutos on tuonut opettajan lähemmäksi oppijaa, on kuitenkin kysymys valtasuhteesta. Määrittelyssä todetaan lakonisesti, että ”sisäistynyt eettisyys estää opettajaa käyttämästä asemaansa väärin.”

Onko tilanne käytännössä näin? Omassa työssäni törmään joudun kamppailemaan sisäistyneen eettisyyteni kanssa lähes päivittäin.

Reijo Raivola (1993, 9–30) on todennut artikkelissaan *Onko opettaja säilyttävän tehtävänsä vanki?*, että opettaja joutuu rakentamaan omaa ammattikuvaansa monenlaisten vaateiden keskellä. Opettajan ja koulun tehtävänä on toisaalta toimia yhteiskunnallisten rakenteiden säilyttäjänä ja toisaalta muutoksen ja kehityksen edistäjänä. Jos opettaja toimii työssään säilyttävästi eikä kyseenalaista arvojaan, silloin opettaja toimii valtavirrassa ja käyttää valtaansa kriittikittömästi ja saa osakseen yhteiskunnan taholta hyväksyntää. Kriittisyyttä ja reflektiota korostetaan, mutta koulu säätelee niiden rajat ja ehdot. Entä, kun kyse ei olekaan valtavirrasta? Raivola (1993, 15) korostaa, että todellinen ammattilainen voi ja uskalltaa toimia vastoin valtarakenteita ja auktoriteetteja, silloin kun hän katsoo sen välttämättömäksi perustehtävänsä ja sen arvojen kannalta.

Marjo Vuorikoski, Sirpa Törmä ja Sinikka Viskari (2003) pohtivat teoksessaan ”Opettajan vaiettu valta” opettajan työn eettisyyttä ja opetustyön peruskysymyksiä. Kirjoittajat toteavat (2003, 173-174), että ”kasvatus ja opetus pyrkivät aina toteuttamaan jotain hyvää. Kasvattajalle on eettisen kasvatusvastuunsa kannalta tärkeää mutta ongelmallista tietää, mikä on hyvää kasvatettavan kannalta.” ja että ”opetussuunnitelmat ja ihanteet saattavat tehdä opetustyössä tärkeämmäksi sen, millainen lapsen pitäisi olla kuin sen, mitä lapsi on. Saatamme käsitellä lasta kuin esinettä, jota haluamme muokata saavuttaaksemme omia tai yhteiskunnan asettamia päämääriä. Toimimme kenties omasta mielestämme hyvin vastuuntuntoisesti. Kuitenkin vastuuntunto ilman ihmisen kunnioitusta johtaa helposti hallitsemiseen ja alistamiseen.”

8. Johtopäätelmiä

Opettajalla ja ohjaajalla on siis paljon valtaa, sellaista valtaa, jota ei yleisesti tiedosteta. Jos opettaja tai ohjaaja kulkee kritiikittömästi valtavirran, koulun ja yhteiskunnan asettamien odotusten mukana, hän kadottaa sisäistyneen eettisyytensä ja sen taustalla olevat arvot. Opettaja ja ohjaaja voi saada osakseen arvostusta taitavana, tuloksiin pääsevänä työntekijänä, jonka ammattitaitoa arvostetaan, mutta joka ulkoa asetettuihin päämääriin pyrkiessään unohtaa opiskelijoidensa ihmisyyden. Tällöin ei voi myöskään muodostua yhteisiä kasvun tavoitteita, tasa-arvoista dialogia, kuten Freire asiaa lähestyy.

Vaarana on myös, että tehokkuusajattelun ja –vaatimusten, oppilaitoksen ulkopuolisen tavoitteen asettelun sekä ulkopuolisten arviointien lisääntyessä, väliin putoavien opiskelijoiden joukko kasvaa. Suurimmassa vaarassa ovat ne opiskelijat, jotka ovat heikoimmilla – suurinta erityistä tukea, yksilöllistä opetusta ja ohjausta tarvitsevat.

Opettajan ja ohjaajan olisi hyvä hidastaa vauhtia, pysähtyä ja pohtia omia arvojaan ja etiikkaansa, pohtia sitä, miksi ja kenen puolesta hän työskentelee. Jos vastaukseksi tulee opiskelija ja ohjattava, on kaikki hyvin. Mutta jos vastaus on ”opetussuunnitelman toteutuminen, organisaation vaatimukset tai opettajan itsensä vuoksi” olisi hyvä pohtia omia vaikuttimiaan syvemmältä ja miettiä, miten näin on päässyt käymään. Oman kasvun kannalta on tärkeää tiedostaa, miksi toimii juuri siten kuin toimii.

Lähteet:

Freire, P. 2005. Sorrettujen pedagogiikka. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.

Hallberg, P. 2005. Arvot tasapainossa? Mietteitä oikeudesta, kilpailukyvystä ja hyvinvoinnista. Vantaa: Dark Oy.

Niemi, H. 1998. Tulevaisuus, nykyisyys ja menneisyys opettajan ammatissa. Teoksessa Puheenvuoroja opettajan etiikasta. Toim. R. Sarras. Helsinki: OAJ.

Puuhiniemi, M. 1993. Suomalaisten arvot ja tulevaisuus. Analyysi väestön ja vaikuttajien näkemyksistä. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1993/5. Helsinki: Tilastokeskus tutkimuksia 202.

Raivola, R. 1993. Onko opettaja säilyttävän tehtävänsä vanki? Teoksessa Hyväksi opettajaksi. Toim. O. Luukkainen. Juva: WSOY.

Räsänen, R. 2000a. Teachers' ethics, teacher education and changing horizons. Teoksessa Ethical challenges for teacher education and teaching. Toim. Sunnari, V. & Räsänen, R. Oulu: Acta Universitatis Ouluensis E 45.

Turunen K. 1997. Halut, arvot ja valta. Jyväskylä: Atena kustannus Oy.

Vuorikoski, M., Törmä S. & Viskari S. 2003. Opettajan vaiettu valta. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.

Internet-lähteet:

Ammatillisen erityisopetuksen toimenpideohjelma. 2004. Viitattu 9.12.2006.

Taustamuistio. Opetusministeriön monisteita 2004:1. Opetusministeriö.

Koulu- ja tiedepolitiikan osasto 2004.

http://www.edu.fi/ammattillinen/erityisopetus/amm_eritop_toimenpideohj.pdf

Erytisopetuksen suunnitelma ammatillisessa perustutkintokoulutuksessa, AMES-projektin loppuraportti. 2005. Viitattu 9.12.2006. Moniste 2/2005. Opetushallitus.
<http://www.edu.fi/julkaisut/amesmoniste2.pdf>

Opetusalan ammattijärjestö. Viitattu 9.12.2006.
<http://www.oaj.fi/>, ammattietiikka, opettajan työn eettiset periaatteet.

Opetushallitus. Viitattu 9.12.2006. <http://www.edu.fi/>, erityisopetus, erityinen tuki perusopetuksessa, yhteinen koulu kaikille.

Suomen opinto-ohjaajien yhdistyksen, Sopo ry:n eettiset ohjeet. Viitattu 9.12.2006. <http://www.sopo.fi/mikasopo/ohjeet.php>.